

Илија ЛАЛОШЕВИЋ

ИЗДВОЈЕНИ ФОРТИФИКАЦИОНИ ПУНКТОВИ НА ПОДРУЧЈУ ХЕРЦЕГ-НОВОГ

Кључне ријечи: фортификације, утврђења, Херцег-Нови, Бока Которска, Шпањола, Врбањ

У току бурне историје Боке Которске, надамак њених утврђених градова Херцег-Новог и Котора, формирала су се посебна утврђења, издвојени фортификациони пунктови. На подручју Херцег-Новог то су тврђаве Шпањола, изнад града и тврђава Врбањ у Кумбору. Њихова улога је била да контролишу прилаз граду и непријатеља држе што даље од самог градског утврђења. То су заправо биле предстраже (*antemurale*, итал. предзиђе), градских утврђења. У венецијанском одбрамбеном систему овај принцип био је прихваћен у скалама разних величина, и то по хијерархијском значају. Тако је на примјер предзиђе Котора био Пераст, а с друге стране Страдиоти, предзиђе Пераста биле су Вериге итд. Котор, као једна од кључних тврђава Јадрана (*fortezza chiave*), уз Задар и Шибеник називао се предзиђем Венеције, без обзира на његову удаљеност и од Венеције и од поменутих утврђених далматинских градова.

Шпањола представља једно од најзначајнијих упоришта Боке Которске, значајну и пространу тврђаву са четири јаке округле куле на угловима, у данашњем облику, настала у турско вријеме (средина XVI вијека), на мјесту још старијег шпанског утврђења, вјероватно формираног од палисада.

Тврђава Врбањ спада у групу издвојених фортификационих пунктова на значајним локацијама у заливу, на важним поморским путевима. Налазила се на сужењу залива код Кумбора и служила је херцегновским Турцима за блокаду пролаза и нападе на млетачко бродовље.

ШПАЊОЛА

СТРАТЕШКИ ПОЛОЖАЈ И ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ

Једно од ријетких старих утврђења Боке, које је готово у потпуности сачувано у свом првобитном изворном облику је тврђава подигнута изнад Херцег-Новог, позната под називом Шпањола, а у изворима као: Тврђава на брду (*Fortezza sopra il Monte*), Горња тврђава (*Fortezza superiore*), Горњи град и сл. (прилози 1 и 2).

Изгледа да су Шпанци, владајући Херцег-Новим од 1538-39. године први уочили стратешке предности брежуљка, званог Бајер, сјеверозападно од града, на висини од око 170 м/нм, који доминира улазом у Бококорски залив и изванредно контролише источну, одбрамбено најосјетљивију страну и ту подигли прво утврђење. Не постоје материјални докази за ову тврдњу, већ само извјештај послат адмиралу Андрији Дорији који је 1538. освојио Херцег-Нови. У њему се, између осталог каже: “На познатом вам брежуљку, по вашој наредби и по нацрту, што нам остависте, подигнусмо тврђаву и прокрчисмо из града до ње подземни пут, куда се у скрајној потреби уносаше у њу што нам требоваше. Тврђави, по вашој такођер наредби, надјенусмо име Карло В., цар римски.”¹ Међутим, мало је вјероватно, да су Шпанци за вријеме своје краткотрајне владавине, од октобра 1538. до августа 1539. године, могли подићи неки значајнији фортификациони објекат. Изгледа да су они на истој локацији подигли неко мање, можда дрвено утврђење, које су Турци касније срушили да би саградили моћну тврђаву. Она је уз незнатна оштећења и измјене сачувана до данашњих дана. Ово би било у складу са мишљењима бројних аутора да су Турци ранију тврђаву Горњи град, или Шпањолу проширили и утврдили 1548. године.² Наведено, можда нешто смјелије датирање преузето је од Радонића.³

НАСТАНАК И РАЗВОЈ УТВРЂЕЊА

Градња Горњег града вјероватно је трајала више деценија, јер су Турци у Новом уопште споро градили. Одмах по поновном освајању Херцег-Новог (1539.) пришли су подизању Канли куле и побољшању укупног фортификационог система града. За ове радове Барбароси

¹ Т. К. Поповић, историјске биљешке, Дубровник, 1924, 32

² П.Шеровић, Борбе с Турцима око Херцегновога до коначног ослобођења г. 1687, *Годишњак Поморског музеја Котор (ГПМК) IV*, Котор 1956, 7; М.Злоковић, Турци у Херцег-Новоме, *Бока 2*, Херцег-Нови 1970, 68

³ Ј.Радонић, Путовање Евлије Челебије по српским и хрватским земљама, *Годишњица Николе Чутића XXXI*, Београд 1912, 251

Дубровчани шаљу 60 зидара и потребан материјал.⁴

Међутим, Шпањола није изграђена првих година турске власти, јер 1541. па и 1543. године Дубровчани још увијек помињу само једног диздара у граду.⁵ Материјал и храна за раднике у већим количинама допремани су с прољећа 1548. године, што би могао бити индикатор за неку обимнију градњу, можда новог ванградског утврђења.⁶ Позивајући се на дубровачку серију “Ацта Турцарум” и Хазим Шабановић закључује да је Горњи град поново саграђен 1548. године.⁷

Децембра 1551. кавалијер Бернардо Навађеро писао је из Цариграда о каштелану каштела који је недавно био подигнут поред Херцег-Новог.⁸ Нема сумње да се овдје ради о тврђави Шпањола и њеном диздару, вјероватно истом оном чији је долазак у Нови регистрован у Дубровнику још у јуну исте године.⁹ Томо Поповић доноси превод арапског натписа изнад улаза тврђаве, који свједочи да је она грађена у доба султана Сулејмана Законодавца (1520-66.).¹⁰

Изградњи Горњег града придаван је велики значај, па је дошло до диспропорције у распореду наоружања. Сва артиљерија је била сконцентрисана у Горњем граду, тако да за одбрану Доњег града није било топова. Једном приликом (маја 1566) херцеговачком санџак-бегу Јунусу наређено је да из Горњег града издвоји три велика топа и спусти их у доњу, градску тврђаву.¹¹

Једна од најстаријих гравира Херцег-Новог на којој је приказана и тврђава Шпањола је она (прилог 3) коју је око 1574. године у Венецији издао Франческо Камочо.¹² Тема гравире је напад Млечана под командом генерала Венијера на Херцег-Нови 1572. године, за вријеме Кипарског рата. Шпањола је приказана веома реално, као утврђење квадратне основе, са четири округла бастиона на угловима.

Судећи по овој представи, утврђени положај српасте основе испред јужне кортине (између два бастиона на угловима), за који би се могло претпоставити да је знатно новији од основног корпуса тврђаве, практично је једновремен. Наиме, он је могао настати најкасније двадесетак година након изградње основне тврђаве са кружним бастионима. На самој гравири налазимо још једном потврду о времену настанка утврђења

---

⁴ Б.Храбак, Турске градње и доградње у фортификацијама Херцег-Новог, Бока 17, Херцег-Нови, 1985, 77

⁵ Исто

⁶ Исто, 77-78

⁷ Е.Челебија, н.д., 205

⁸ Б.Храбак, Турске градње..., 79

⁹ Исто

¹⁰ Т.К.Поповић, н.д., 33

¹¹ Исто, 80

¹² *Isole famose, porti, fortezze e terre maritime...*, in Venetia alla libreria del segno di S.Marco, око 1574. године, издавач Франческо Камочо (Francesco Camocio)

(середина XVI вијека), макар у данашњем облику. Поред тврђаве стоји натпис који је назива новом (“Fortezza nova dei turchi”).

Од југозападног бастиона тврђаве води пут ка градском каштелу (“Strada che va della fortezza a castello”). На цртежу је недвосмислено приказан ров – опкоп око тврђаве. Југозападно од тврђаве је извор («Fontana»), а нешто јужније ка вароши неки објекат окружен зидовима, можда џамија (без минарета?). Сјеверно од тврђаве, као и источно од града налазе се утврђења (шанчеви, редути) хришћанске војске, свакако привременог карактера (Forte de Christiani). У унутрашњости је приказано десетак објеката од којих је један изгледа џамија.

У збирци ведута чији је аутор Анђео дељи Оди Падовано,¹³ поред Котора (цртеж редни број 35) постоје и три цртежа у садржају означени без имена, од којих је један (бр. 36) недовршен. На цртежима бр. 36. и 37 уписана су (вјероватно накнадно) имена Херцег-Новог. Ипак, за наше разматрање најинтересантнији је трећи цртеж, под бројем 34., који, без обзира на натпис, свакако такође накнадан (Clissa, fortezza de Tvrchi), очигледно представља град Херцег-Нови и тврђаву Шпањола (прилог 4.). Представа града би још и могла оставити неку дилему, иако је и она прилично реална. Али приказ Шпањоле је веома вјеродостојан. Наиме, тврђава је несумњиво квадратне основе, са округлим кулама на угловима, у унутрашњости су објекти, укључујући и џамију.

У погледу документарне вриједности нешто је произвољнија гравира са самог краја турске владавине коју је више пута публикувао Коронели¹⁴ (прилог 1.). Приказана је тврђава са угаоним бастионима. Међутим, истурени спољашњи фортификациони појас, испред јужне кортине није приказан у правој величини, већ драстично редукован, смањен до облика малог петоугаоног бастиона на средини зидног платна, што не одговара стварном стању. Испред улаза у тврђаву је троугаони ревелин – предстража. У унутрашњости утврђења приказано је нереално много објеката (кула, џамија и др.).

Сличним претјеривањима и непрецизностима склон је и Челебија у свом опису Горњег града-Шпањоле. По њему она је врло неприступачна и тврдо грађена. Њени топови, шах и баљемез наводно допиру до залива Росе насупрот Новоме. Ова цитадела је град четвороугаоног облика и лежи на стрмој и оштрој литици окружена опкопом. Има једну велику двоструку гвоздену демир-капију и велике куле. Снадбјевена је кулама, бастионима и грудобранима. У унутрашњости тврђаве налази се око 130 кућа покривених ћерамидом и каменим плочама (број је веома претјеран). Ту је џамија, житни амбари, цистијерне, складиште за муницију, али нема

¹³ De gli Odi A.P., *Viaggio de le Provincie di Mare delea Signoria di Venezia*, Venezia 1584, (Архиепископска библиотека Удине, рукопис бр. 109, објављен 1864, *Viaggio nelle provincie di Mare*, Capo d' Istria, tip. Gius. Tondelli, 1864), 34, 36, 37

¹⁴ P.M. Coronelli, *Regni, provincie, citta...*, Venezia 1706, и други атласи истог аутора

чаршије, базара, безистана, хана и другог, чиме је заправо потврђено да се не ради о граду, како је називан, већ о утврђењу. Челебија тачно наводи да град има засебног диздара, а свакако претјерује и у броју посаде (400 чувара).¹⁵ Значајно је напоменути да је у Херцег-Новом постојао и стални неимар (мимар-баша), који се бринуо о текућем одржавању и оправкама оба града, односно града и Шпањоле.¹⁶

Одмах по ослобођењу од Турака, схватајући значај тврђаве, генерални провидур Корнер у њој смјешта бројну посаду, артиљерце, а управу повјерава каштелану и гувернеру.¹⁷ Изгледа да тврђава није била значајније оштећена, јер о томе нема података у изворима нити трагова на објекту.

Стање тврђаве, распоред и спецификацију објеката с краја турске владавине, приказују млетачки планови настали 1687. године, или нешто касније. Било да се ради о плановима који Шпањолу третирају у оквиру ширег подручја града, или самостално, на њима су приказани исти, релативно малобројни најзначајнији објекти. Од угаоних кула (прилог 2.) посебно се наглашава она у оквиру које је цистијерна (Torrigione sotto del quale e la cisterna). У југозападном углу је џамија (Moschea di detta fortezza), а у југоисточном магацини (Magazeni..., Magazeno delle monitioni di detta fortezza). Ван тврђаве, према западу је још једна џамија (Мосцхеа фуори де Рецинти). Други објекти означени су шематски и нереално, макар кад се ради о онима унутар тврђаве.

Изгледа да су још Турци око утврђења изградили спољашњи одбрамбени зид који је формирао периметар квадратне основе. Он је вјероватно био од палисада, а судећи по плановима млетачког периода није имао додатне фортификационе елементе: ескарпу, ров, скривени пут итд.

Почетком XVIII вијека појављују се многи предлози за побољшање укупног спољашњег фортификационог система града, а у оквиру њих и тврђаве Шпањола. На неким је спољашњом бастионом трасом обухваћено широко градско подручје, па се и Шпањола нашла унутар тог појаса. На плану из 1708. године, чији је аутор инж. Бинард (прилог 5.) предложено је да се око тврђаве Шпањоле изгради ново утврђење (Forte proposto), такође квадратне, али много веће основе, са полигоналним великим бастионима на угловима, скривеним путем и ескарпом.

Сличан предлог дат је на једном другом пројекту из истог времена (прилог 6.). Овдје је диспозиција угаоних полигоналних бастиона аналогна постојећем рјешењу Шпањоле. Низ јужну падину, од улаза у тврђаву, па скоро до саме обале (манастира св. Антона), на приближно једнаком растојању, предвиђена су три фортификациона пункта један изнад другог (у тзв. међусобном положају "a cavaliere"). Они су предвиђени као спој

¹⁵ Е.Челебија, н.д., 205-206

¹⁶ Исто, 203

¹⁷ S.Musić, *Izvjestaji...*, 131

по два полубастиона (“semibaluardi”) који се међусобно фланкирају, односно формирају тзв. клијешта (“tenaglia”).

Наведена рјешења остала су на нивоу идеје, али је спољашњи фортификациони појас Шпањоле ипак дјелимично изведен, свакако једноставније и слабије од планираног. На плану инж. Камоцинија (Camozzini Gio. Batta /Giovanni Battista/, ing.) из 1715. године (прилог 7.), приказани су до тада изведени радови на спољашњем одбрамбеном појасу Шпањоле (*operat/io/ni sin hora fatte all'esterno del Forte Superior di Castel Novo*).

Са западне и источне стране усудо је изграђен одбрамбени зид, у основи дебљине три стопе, висок шест стопа, са пушкарницама (*muro a secco, grosso in base circa piedi tre, et alto sei, tutto guernito di feritore*). Квалитетније је урађен зид са сјеверне стране, у малтеру од креча и црвенице, дебљине једва два корака (*Si e fatto in calcina con terra rossa grosso solo due passi scarsi*).

Требало је изградити ескарпу, односно гласију (*dovendo formar scarpone, o'spalto*), али су ови земљани радови били тешки и скупи због одсуства квалитетне радне снаге. С унутрашње стране је направљен насип (*banchetta*), у који се започела побијати палисада, али је коље било малобројно и кратко (*pochi pali che vi e se bene sono imperfetti per la loro curtezza*). У склопу ових радова урађена је једна соба за каштелана тврђаве, али јој недостају покривач и таванице (*stanza per il castellano che vi manca il coperto e soleri*).

Изгледа да започети радови нису у потпуности доведени до краја према наведеном пројекту. Овоме у прилог иде план из 1745. године, чији је аутор Брашуља (Faustino Brascuglia), на којем је приказан спољашњи фортификациони појас тврђаве са западне и сјеверне, али не и са источне стране. Исто закључујемо и из текстуалних описа уз план, гдје се каже да је тврђава ојачана дијелом контраескарпе, скривеним путем и грудобранима (*un pezzo di controcarpa e strada coperta co suoi Bonetti per maggior difesa*).¹⁸

Тврђава је са мањим преградњама (спољашњи одбрамбени појас, хангар покривен армирано-бетонском љуском, адаптирање угаоних бастиона за постављање савремених артиљеријских оруђа и др.), коришћена цијело вријеме аустроугарске власти, па и Другог свјетског рата, што је уз квалитет грађевинских конструкција разлог да је до наших дана сачувана готово недирнута (сл. 1-5.). Од објеката унутар тврђаве, са нашег аспекта- посебну пажњу заврјеђује барутни магацин, са специфичним узаним спољашњим вентилационим коридором (сл. 4, 5.), како би се обезбиједили потребни микроклиматски услови од пресудног значаја за функцију ове грађевине специјалне намјене.

¹⁸ J. Martinović, *Opisi i planovi gradova Kotora, H.Novog i Budve iz biblioteke Marciana u Veneciji, GPMK, XXVI, Kotor 1978, 127*

ВРБАЊ

ЛОКАЦИЈА И СТРАТЕШКИ ПОЛОЖАЈ

Тврђава Врбањ налазила се на рту Кумбор, на сјеверној обали кумборског тјеснаца, широког 1 км, недалеко од Херцег-Новог. У венецијанским изворима, за локалитет и тврђаву у употреби је локални назив Врбањ (Barbagno), за који се претпоставља да је настао по стаблу врбе, која је овдје расла због подводности терена.¹⁹

По Шеровићевом мишљењу назив Кумбор води поријекло од турске сложенице “карабурну” што значи копнени (пјешачки) рт, као што је “кумбурн” на анатолијској обали Дарданела.²⁰ Накићеновић за исти назив претпоставља да је настао од италијанског “цонборго” (предграђе),²¹ што је мало вјероватно.²² Пошто је тврђава Врбањ била наоружана топовима које су Турци називали “кумбара” (персијски-старинска граната, бомба, односно топ који их избацује),²³ овај назив је готово поуздано наслијеђен у имену локалитета Кумбор, који је потпуно преовладао у вријеме аустријске доминације.²⁴

Има мишљења да су Турци одмах по освајању Херцег-Новог од Шпанаца 1539. године подигли тврђаву Врбањ.²⁵ Не може се сасвим искључити претпоставка да је и тада, због изузетног стратешког значаја, изграђено, или бар започето или планирано неко привремено утврђење, редут или шанац.

Тврђава Врбањ изграђена је у току кипарског рата, средином септембра 1572. године, што је представљало дио ширих операција и активности које су имале за циљ да се блокира Котор, ионако исцрпљен кугом, глађу и без сигурне одбране. Намјеравали су да подигну и по једно утврђење на Веригама и Луштици, до чије реализације ипак није дошло.²⁶

Покушај Турака да подизањем утврђења Врбањ блокирају Котор, у политичким круговима неких европских земаља оцијењен је као догађај

¹⁹ М. Милошевић, Војна организација у Боки Которској за вријеме млетачке владавине, Бока 10, Херцег-Нови, 1978, 108, биљешка 59

²⁰ П. Шеровић, О једном старом опису пута од Венеције до Цариграда, с особитим обзиром на Црногорско приморје, ГПМК XI, Котор 1963, 247

²¹ С. Накићеновић, Бока, антропогеографска студија, Београд 1913, 193

²² С. Мусић, Прилог проучавању топономастике сјеверозападне Боке Которске, Бока 3, Херцег-Нови 1971, 217

²³ А. Шкаљић, Турцизми у српскохрватском језику, Сарајево 1966, 424

²⁴ М. Злоковић, Прилози за историју поморства Кумбора, ГПМК XVII, Котор 1969, 58

²⁵ Историја Црне Горе, књ. 2/1, II, Титоград 1970, 514

²⁶ Г. Станојевић, Југословенске земље у Млетачко-Турским ратовима XVI-XVIII вијека, Историјски Институт, Београд 1970, 84

који је могао имати далекосежне посљедице. Било је мишљења, да ће ако затвори Которски залив и заузме Котор, султан бити господар Јадранског мора.²⁷

Заиста, тврђава је Млечанима задавала велике бриге јер је својим топовима могла у сваком моменту спријечити пролаз њихових бродова кроз кумборски тјеснац у унутрашњи, Которски залив. У случајевима блокаде перашки, которски и добротски бродови били су парализовани и присиљени да остану у заливу, чиме је трговини био задат тежак ударац.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ И ДОСТУПНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ

По историјским хроникама тврђаву је градио херцеговачки санџак-бег Хасан са 2000 мајстора и аргата. Изгледа да није била грађена солидно већ брзо и од лаког материјала. Зидови су формиран на необичан начин, од врло дебелих храстових облица, чврсто међусобно спојених, у два реда, између којих је била набијена глина и тзв. соврња-ломљени ситни камени материјал.²⁸

Наведени начин градње може се уочити и на јединој познатој гравирани са приказом тврђаве Врбањ (Forte di Barbagno) у тзв. Росачовом атласу “*Viaggio da Venetia a Costantinopoli*”,²⁹ с почетка XVII вијека (прилог 8.). Тема гравире је напад Млечана на тврђаву Врбањ 1573. године. Графичка представа тврђаве чија је основа у облику четвороугла, одговара описима старих извора и литературе, по којима је дужа страна износила 150 венецијанских корака (*passi veneti*).³⁰ Тврђава је била окружена ровом, преко којег је са западне стране био мост. На врху зидова уочавају се дебеле храстове греде, од којих је изгледа, истовремено било формирано и зупчasto круниште.

На угловима су приказане мале стражаре квадратне основе, а по средини западног периметра моћна капија. На зидним платнима се уочавају топарнице, и, изгледа елементи за попречну везу храстових стубова, уколико се не ради о неком примитивном каменом зиду.

На могућност примјене комбиноване градитељске технике, гдје би се зидови утврђења састојали од храстовог унутрашњег скелета и спољашњих камених зидова упућују нас још неки подаци. Сачувала се традиција да су после истејеривања Турака из овога краја 1687. године мјештани порушили тврђаву и од њеног материјала градили куће и

²⁷ Исто

²⁸ П.Шеровић, Борбе с Турцима..., 11

²⁹ *Viaggio da Venetia a Costantinopoli, per Mare e per Terra, et insieme quello di Terra Santa*, da Gioseppe Rosaccio..., in *Venetia, Appresso Giacomo Franco*, 1598 (постоји више варијанти)

³⁰ П.Шеровић, Борбе с Турцима..., 11

међе.³¹ Поред наведеног, Себастијан Венијер, генерални капетан Јадрана извјештава млетачки Сенат децембра 1572. године да му је Малипјетро јавио, да је пролазећи кроз Кумборски тјеснац видио да Турци на рту Врбањ, (a la punta de Barbagna) припремају велику крчану за градњу тврђаве. Ноћу су је артиљеријом са бродова знатно оштетили, а издато је и наређење да се потпуно разруши идућег дана.³²

Интересантан је извјештај которског провидура Бернарда Контаринија о градњи тврђаве. Он каже да му је било немогуће нападати на Турке јер су држали Херцег-Нови и околину и једноставно затварали улаз у Боку. Док Турци нијесу држали ове мореузе био је слободан пут млетачким бродовима који су ишли за Будву и Венецију. Ипак, он се хвали да је тај канал добро чуван и да се никад није десила ни најмања штета.³³

Венеција је предузела ванредне мјере да ослободи град Котор и његов залив од турске блокаде. Сенат је наредио генералном провидуру Јакову Фоскаринију да топовима с мора до темеља сруши тврђаву Врбањ и да с те опасне тачке протјера непријатеља. Фоскарини је овај опасан задатак повјерио ванредном провидуру Јакову Соранцу, који је ангажујући познате војне стручњаке, стигао у Боку с Крфа са 22 већа и шест мањих бродова и 4000 ратника. Њима су се придружиле 4 галије из флоте капетана Јадрана. Млечани су успјели да искрцају велики дио војске са западне стране тврђаве, како опсједнутом Врбању не би могла притећи у помоћ турска војска из Херцег-Новог. Упркос артиљеријској паљби из тврђаве, Соранцо је успио да са 18 бродова прође испред тврђаве и опколи је с копна и мора.³⁴

На поменутој Росачовој гравири приказана је млетачка опсада Врбања. На јужној страни приказана су два брода, од којих је један испред Кумборског тјеснаца, а други у близини Херцег-Новог. Са источне стране, у близини обале, шест бродова отвара ватру на утврђење. Нешто даље, према унутрашњости залива, са бродова се искрцава пјешадија. Можда су управо овдје приказани перашки бродови, који су се са већим бројем ратника одмах ставили на располагање Соранцу и одиграли значајну улогу у освајању Врбања.³⁵

Млетачкој војсци је успјело да топовима јако оштети зидове тврђаве, а потом и продре у њу. Након освајања Млечани су поставили лагуме у темеље тврђаве и срушили је до земље, што је примљено са много задовољства у Котору и унутрашњем заливу.³⁶ Највећи број аутора твр-

³¹ М. Милошевић, н.д., 108, биљешка 59

³² М. Злоковић, н.д., 63

³³ Исто, 63-64

³⁴ П. Шеровић, Борбе с Турцима..., 10,11

³⁵ Исто, 11

³⁶ Исто, 11; М.Злоковић, н.д., 65

ди, углавном према Висковићу, да тврђава није била више никада обновљена.³⁷

Ако последице овог рушења, у јануару 1573. године,³⁸ тврђава Врбањ и није обнављана у првобитном обиму и облику, она је и даље постојала као фортификациони пункт и због изузетног стратешког значаја, задавала многе бриге Млечанима. Са локалитета Врбањ, утврђеног или не, могао се врло успјешно топовима тући сваки ратни и трговачки млетачки брод који је пловио ка Котору.

Да тврђава Врбањ није била баш у потпуности порушена или да је ускоро по рушењу дошло до њене обнове свједочи један извјештај млетачког инквизитора Андрије Ђустинијано прочитан у Сенату јула 1576. године. Ђустинијано пише да су стигли у Котор, посматрајући у пролазу Херцег-Нови, који су “биједно пропустили да освоје прошлог рата”, а који се налазио мало западније од мјеста гдје је подигнута тврђава Врбањ. “Ова тврђава нас, помоћу Божјом, при проласку каналом није ометала. Боже ослободи да би, у доба овако сумњивог мира, Турци покушали подигнути сличну тврђаву мало даље”.³⁹ Овдје се мисли на утврђивање турског дијела Верига, за што је постојала иницијатива више пута, а чега су се Млечани, с правом изузетно плашили.

Јеролим Пизани, у релацији приликом повратка са дужности ректора и провидура Котора, пише између осталог о стратегијском значају тврђаве Врбањ. У извјештају Сенату из јуна 1590. године, он каже да је Котор смјештен у турској утроби и да може добити помоћ једино морским путем, кроз канал дуг 18 миља. На појединим мјестима сужен и до сто паса (сежањ, хват), гдје су Турци прошлога рата подигли тврђаву на мјесту званом Врбањ. Не треба наглашавати у коликој мјери је опасно туда пролазити и Млечанима се може спријечити пролаз каналом кад год се то свиди непријатељу.⁴⁰

Иако је тврђава била прилично онеспособљена, она је још задавала бриге Млечанима. Средином маја 1609. године у Херцег-Нови је дошао херцеговачки санцак-бег Ибрахим са 300 људи са задатком да обнове утврђење.⁴¹

У прилог тврдњи, да Врбањ 1573. године није био сасвим разорен, иде и путопис Евлије Челебије, који је овдје боравио 1664. године,⁴² иако се његови наводи морају увијек узимати са резервом. Челебија тврђаву

³⁷ П. Шеровић, н.д., 11; Т. К. Поповић, н.д., 77; F.Viscovich, Storia di Perasto, Trieste 1898, 257

³⁸ Г. Станојевић, н.д., 84

³⁹ М.Злоковић, н.д., 66

⁴⁰ Исто

⁴¹ Исто, 66,67

⁴² П.Сагер, Коментар и допуна опису Херцег-Новога и Боке по Евлији Челебији 1664. године, *Бока 4*, Херцег-Нови 1972, 217

зове “Град Кумбор” и каже да је важна, да је на једну страну могла да туче Нови, а на другу Котор. Пад Кумбора датира у вријеме султана Османа II (владао од 1618-1622. године) и оправдава га подмићивањем. По његовом мишљењу Врбањ треба поново утврдити и снабјети војском, да бродови не би могли доћи у помоћ Котору, нити проћи суженим заливом испред тврђаве. Сматра да би поправка била лак посао “јер и сада стоје неки његови бедеми, а ту и тамо бастиони и пушкарнице”.⁴³

Нико Луковић наводи да је на рту Кумбор у XVII вијеку било турско утврђење Врбањ, које су Пераштани послје огорчене борбе заузели и сра-внили са земљом.⁴⁴

Максим Злоковић доноси податак (без навођења извора) да је млетачки ванредни провидур у Котору Антонио Зено помоћу перашког бродовља и хајдука освојио Рисан, Морињ, Вериге и обалу Кумбора на којем је срушио јако турско утврђење. Кумбор је тада постао истурена тачка према Херцег-Новом у којем су се прегруписале снаге и у којем су Пераштани даноноћно стражарили и држали ред три године, све до коначног ослобођења Херцег-Новог.⁴⁵

Најзад, тезу о каквом-таквом постојању турског утврђеног пункта на Врбању током XVII вијека поткрепљује и до данас сачувана локална традиција, по којој су мјештани послје истјеривања Турака 1687. године порушили тврђаву Врбањ и од њеног материјала градили куће и међе.⁴⁶

Колико нам је познато, од овог утврђења данас нема на терену видних остатака, те би било потребно извршити прелиминарно рекогно-сцирање, а потом сондажно и у зависности од резултата, детаљно архе-олошко истраживање локалитета.

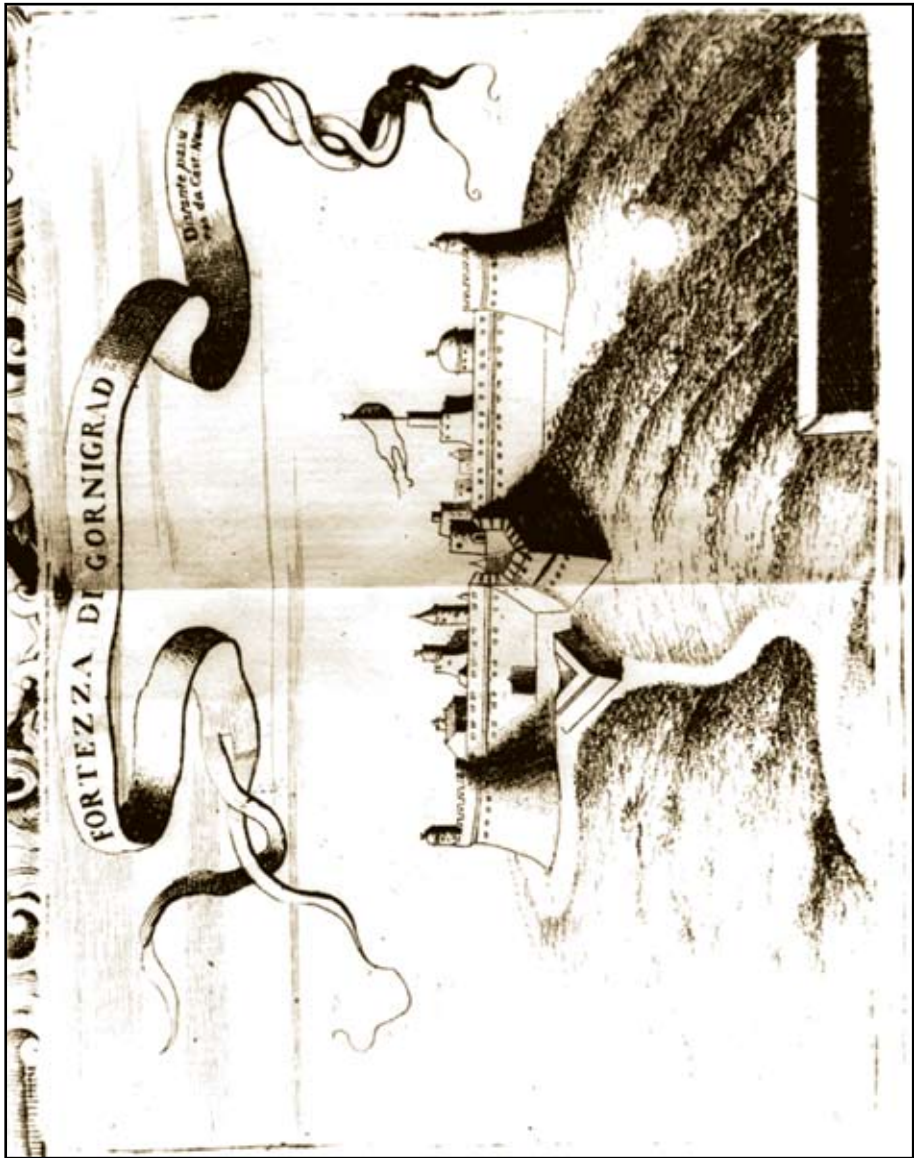
⁴³ Е.Челебија, н.д., 204

⁴⁴ Н.Луковић, н.д., 79,80

⁴⁵ М.Злоковић, Млетачка управа у Херцег Новом, *Бока 3*, Херцег-Нови 1971, 5

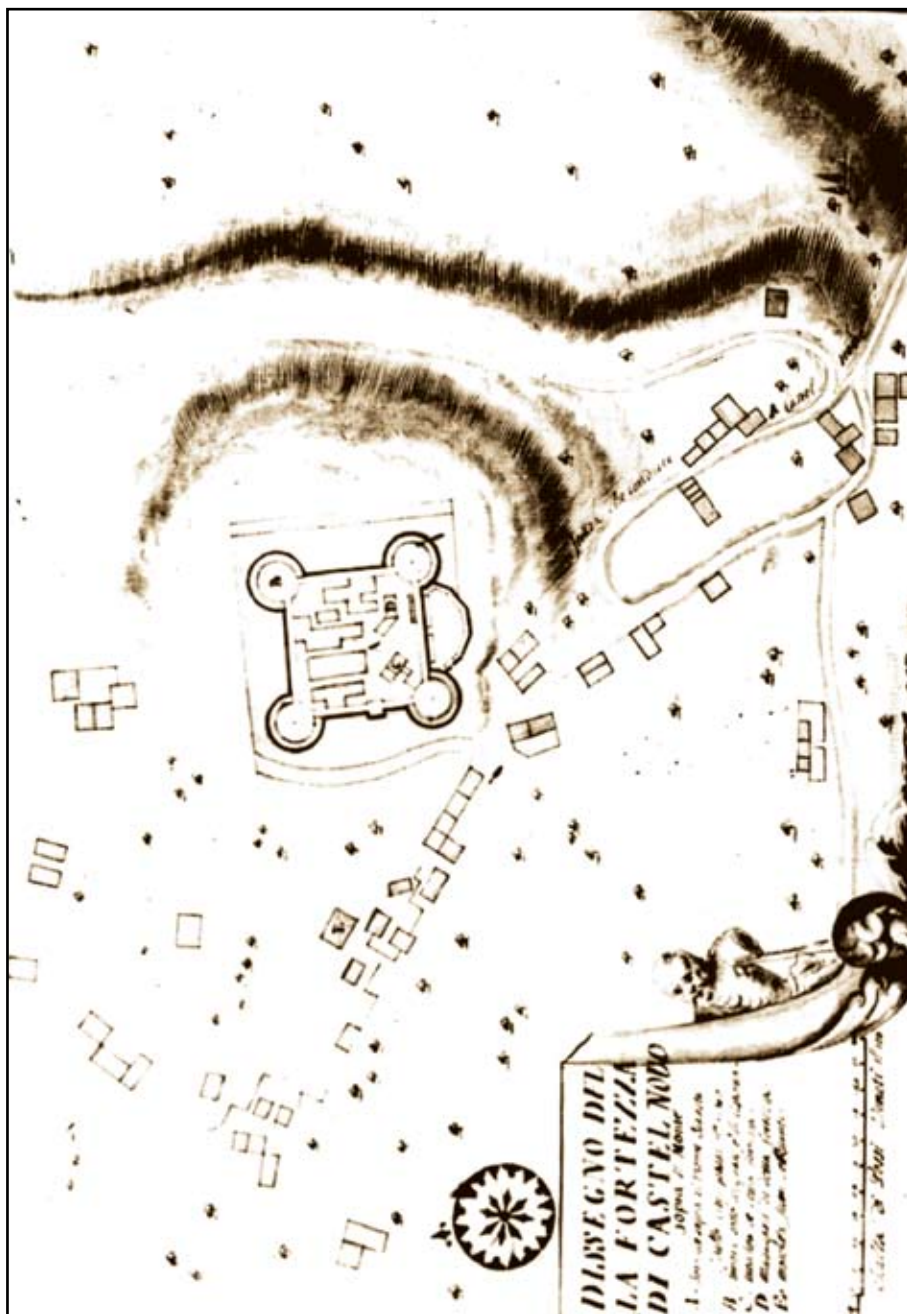
⁴⁶ М.Милошевић, н.д., 108, биљешка 59

ПРИЛОГ 1

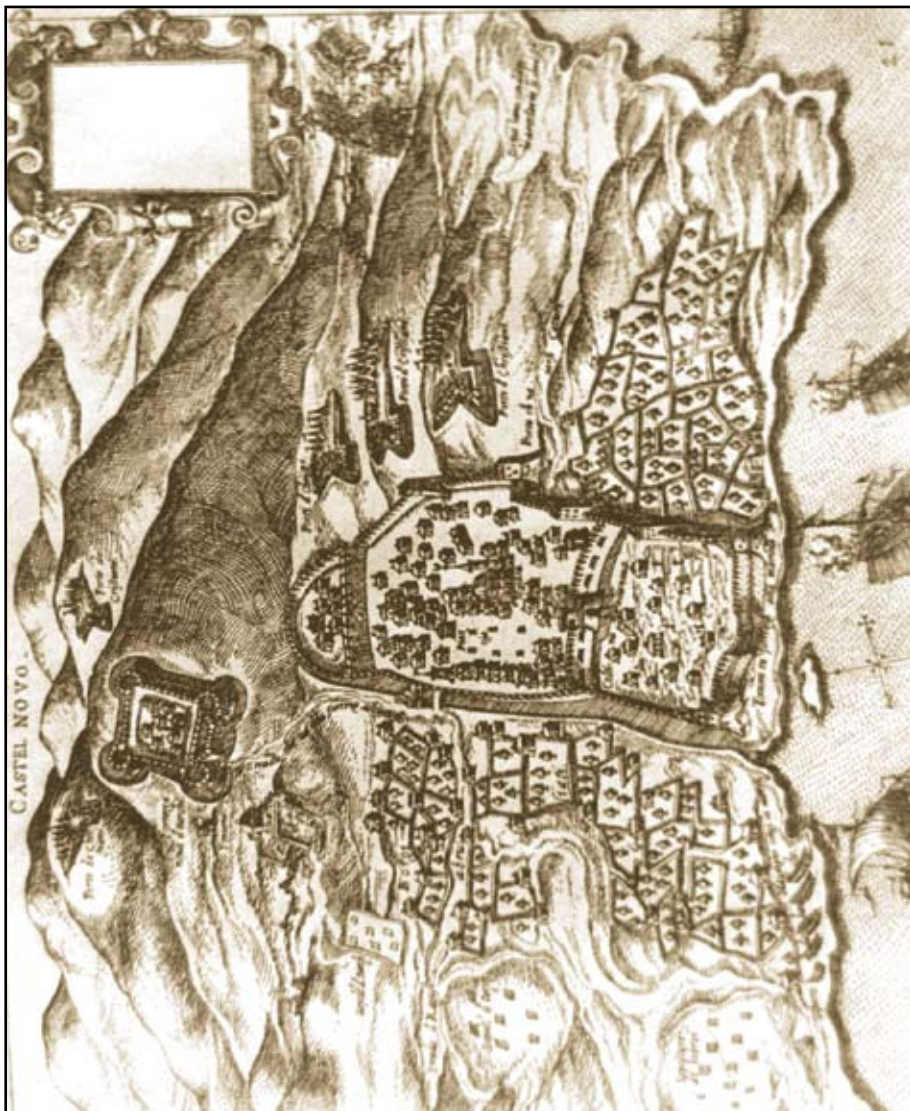
Гравира тврђаве Шпањола
а. М. V. Coronelli, почетак XVIII вијека
(Biblioteca Querini Stampalia, /BQS/, Venezia I.B. 1713)

ПРИЛОГ 2

План тврђаве Шпањола
(Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia CoD. IT. VII 94 /10051/ pag. 21)

ПРИЛОГ 3

Гравира Херцег Новог
a. Francesco Catoccio, Венеција, око 1574. г.
(Збирка Ђ. Радивовића)

ПРИЛОГ 4

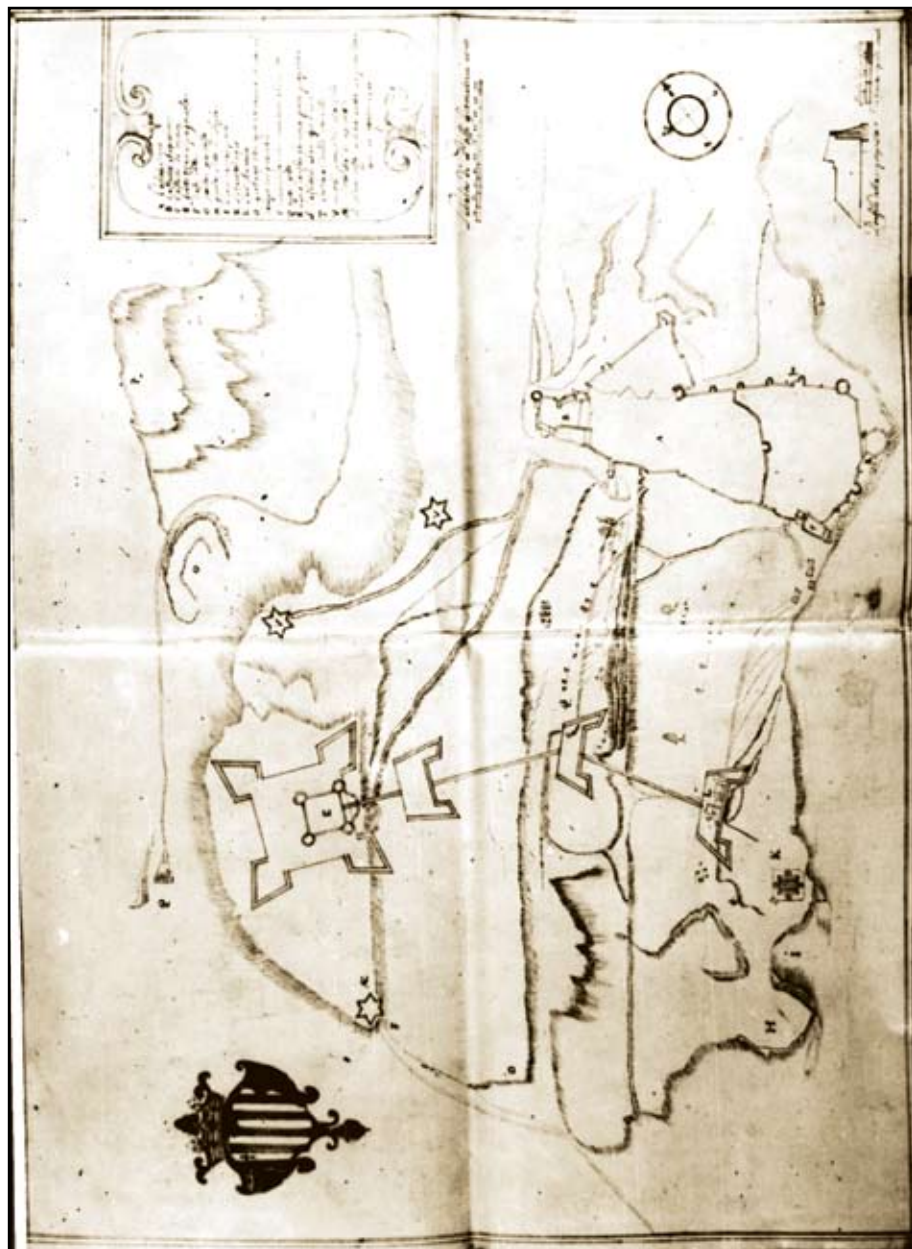

Херцег Нови и трђава Шпањола,
a. Angelo degli Oddi Padova, 1584.
(Архиепископска библиотека Удине, рукопис бр. 109)

ПРИЛОГ 6

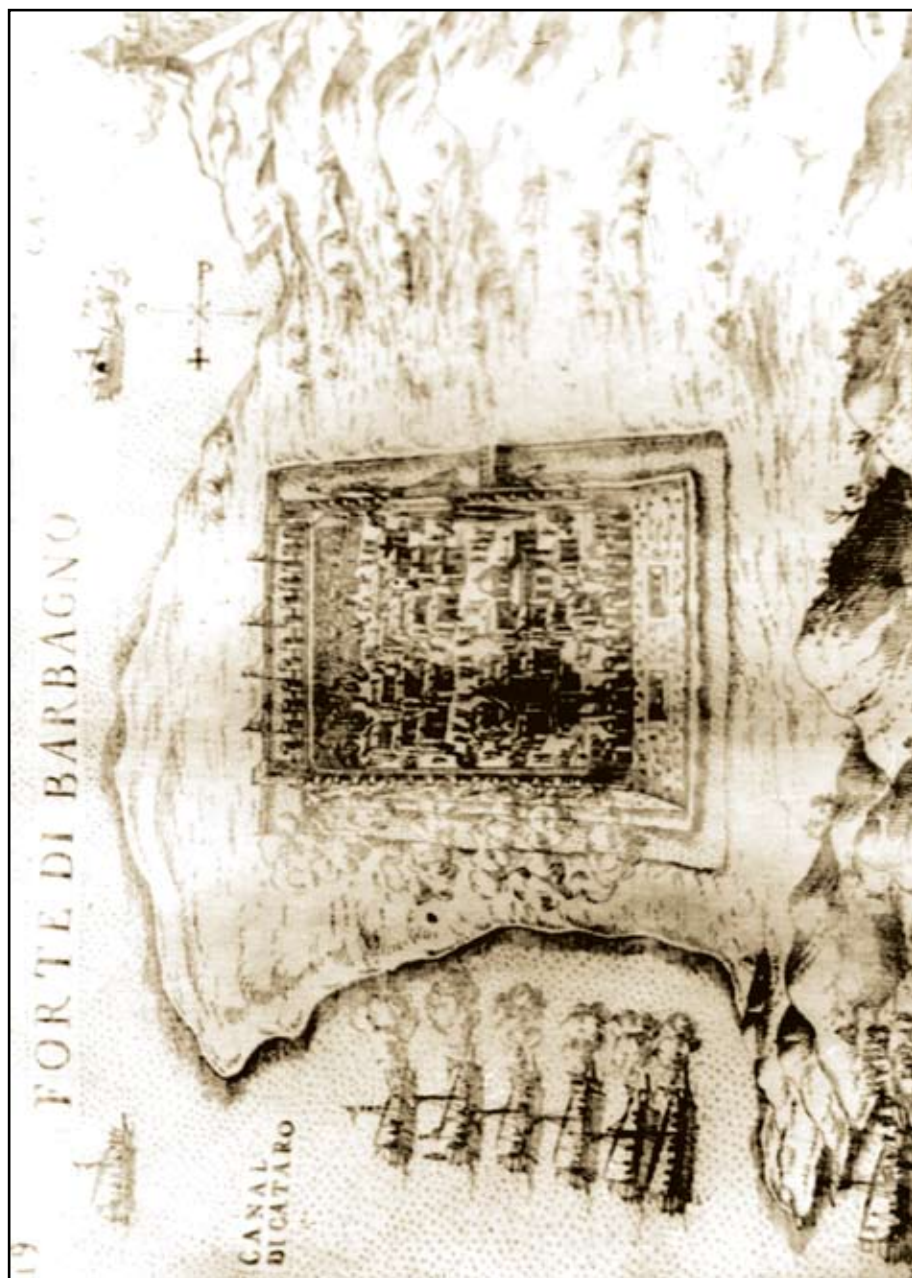

План Херцег Новог са пројектом нове тврђаве на Шпањоли и положаја од ње према обали, око 1708. г.

(BMC P.D. – С. 848/23)

ПРИЛОГ 8

Гравира тврђаве Врбањ (Barbagno)
a. Giuseppe Rosaccio, почетак XVII вијека
(BQS Vco. A. 15. B.)

Сл. 1. Тврђава Шпањола

Сл. 2. Тврђава Шпањола, јужни сектор

Сл. 3. Терђава Шпањола, унутрашњост

Сл. 4. Терђава Шпањола, барутни магацин

Сл. 5. Тврђава Шпањола, барутни магацин, детаљ

Ilija Lalošević

DETACHED FORTIFICATION POSTS IN THE AREA OF HERCEG-NOVI

Summary

The author treats detached fortification posts in the area of Herceg-Novi: Fortress Španjola above the town and fortress Vrbanj in Kumbor. Their function was to control the access to the town and keep the enemy as far as possible from the town fortification itself. Actually, in a wider sense they were advance guards (in Italian *antemurale* - fore ramparts) of the town fortification.

Španjola presents one of the most significant fortified posts in the Boka Kotorska Bay, a firm and spacious fortress with four strong towers at corners; it got its present shape in the Turkish period (mid 16th century), on the site of an older Spanish fortress, probably formed of palisade. It has been preserved to the present day in its original shape, with additional later objects in its interior dating from the Austro-Hungarian period.

Fortress Vrbanj belongs to the group of detached fortification posts on essential sites in the Bay, important straits. It was situated on the narrow part of the Bay near Kumbor, and from the 16th century served the Turks of Herceg-Novi to block the entrance and attacks of Venetian vessels. It has been destroyed and rebuilt several times, and at present there are no visible remains.